

ДИСОЦІАЦІЯ СВІДОМОСТІ ТА НЕСВІДОМОГО ЯК ПСИХОЛОГІЧНИЙ МЕХАНІЗМ ПІДВИЩЕННЯ НАВІЮВАНОСТІ У СУГЕРЕНДА

Постановка проблеми. Підвищення навіюваності сугеренда в процесі сугестії є фундаментальною проблемою, від вирішення якої залежить не тільки ефективність, але й сама можливість здійснення сугестії як специфічної форми комунікації. Л.П. Гримак підкреслює, що за своєю соціально-психологічною природою сугестивність «має відношення до загальнокомунікативних реалій суспільства, характеризуючи вираженість контролюючих функцій індивіда, що беруть участь в інформаційному процесі» [8, с. 8]. Тому знання механізмів людської сугестивності й компетентне використання методів, що підвищують її дієвість у сучасному світі, перетворює звичайний комунікативний процес у сугестивний вплив з високо програмувальними результатами. Але певна частина сучасних авторів вказує також й на недостатню розробку проблеми фундаментальних психологічних механізмів підвищення навіюваності сугеренда у процесі здійснення сугестором сугестивних впливів [6], [8], [10], [11], [21]. Це передбачає подальшу теоретичну розробку даної проблеми сучасною психологічною наукою.

Результати теоретичного аналізу проблеми. Розглянемо поняття сугестивності (навіюваності) в психології. За В.М. Бехтеревим, під сугестивністю «...слід розуміти здатність або схильність у більшому або меншому ступені сприймати й засвоювати навіювання, чи буде воно обумовлюватися внутрішніми або зовнішніми спонуканнями» [Цит. за 19, с. 146 - 147]. Це трактування сугестивності близьке до того, що І. Бернгейм називав «законом ідеодинаміки», відповідно до якого в певних умовах ідея може безпосередньо перетворюватися в рух. Звідси І. Бернгейм зробив висновок, що сугестивність – це здатність піддаватися впливу ідеї, сприйнятої мозком, і реалізовувати її [23, с. 30].

У сучасній психологічній літературі під сугестивністю зазвичай прийнято розуміти певну підпорядкованість або готовність змінити поведінку не на підставі розумних, логічних доводів або мотивів, а за однією лише вимогою або пропозицією, що виходять від іншої особи або групи осіб; при цьому сам суб'єкт не віддає собі ясного звіту в такій підпорядкованості, а продовжує вважати свій спосіб дії результатом власної ініціативи й самостійного вибору. При цьому сугестивність трактується і як стійка властивість особистості, і як ситуативний стан психіки сугеренда, що проявляється у формі піддатливості стосовно психологічного впливу інших людей [7], [8], [12], [17], [19].

З позицій теорії інформації В.В. Іванов розглядає сугестивність у якості однієї із глобальних психологічних якостей особистості, що мінливо виражається в різних обставинах і стосовно різних форм впливу [11, с. 72]. У своїй концепції автор виявляє наступні загальні закономірності, характерні для будь-яких форм сугестивності: 1) сугестивність має місце винятково в комунікаційних процесах; 2) сугестивність завжди є процесуальною формою психічного реагування, тобто формою діяльності; 3) сугестивність характеризується зміною функціонального стану (від психічного до фізичного рівнів); 4) сугестивність завжди містить у собі три нерозривно пов'язаних компоненти реалізації інформаційного процесу: селективність, переробку й реалізацію. При цьому вся навіяна діяльність або її етапи можуть здійснюватися на різних ступінях усвідомленості [11].

За допомогою факторного аналізу виявлено два типи сугестивності. Первинна сугестивність знаходиться в основі сприйнятливості до аутосугестії в процесі гіпнозу. Вторинна сугестивність пов'язана з відносинами підпорядкування, їхньою мотивацією і низькою самооцінкою суб'єкта [16, с. 56]. М. Хіп і У. Драйден відзначають, що первинна сугестивність має відношення до мимовільних актів, а вторинна сугестивність являє собою «схильність бути податливим, довірливим і легко керованим» [6, с. 16].

Таким чином, сучасна психологія розглядає сугестивність як неоднорідне явище, що по-різному виявляє себе в різних сферах психіки особистості, а також стосовно до того або іншого змісту й виду діяльності. Із цього погляду витікає, кожна людина в певних ситуаціях може виявитися сугестивною. Сугестивність є властивістю, залежною від ситуативних і особистісних факторів. Вона є нормальною властивістю людської психіки, однак надмірна сугестивність може дезорганізувати поведінку й розцінюється як негативна якість.

Варто спеціально підкреслити, що сутність навіювання полягає в цілеспрямованому впливі на несвідому сферу психіки сугеренда, а через неї - на його розум, волю й поведінку. Так, К. Таппервайн відзначає: «Суть навіювання полягає в тому, що у власній підсвідомості або в підсвідомості іншої особи яким-небудь способом створюється певне уявлення. За рахунок навіювання можна вплинути на почуття, судження й вольові рішення особи, що є об'єктом навіювання» [20, с. 38]. Близькою до даного визначення є точка зору В.Г. Євтушенко, який підкреслює, що *«навіювання ніколи не реалізується на рівні свідомості. Воно може стати ефективним, лише, будучи перетвореним в образні уявлення за допомогою самонавіяння... Мова нашої підсвідомості заснована не на словах, а на образах, «гучність» же мови образів залежить від супутніх емоцій. Подіяти на підсвідомість може тільки те, що ми самі можемо собі уявити»* [10, с. 174 - 175].

Частина авторів відзначають комунікативну природу сугестивного впливу на несвідоме в процесі навіювання. Так, Ж. Бекіо й Ш. Жюслен розглядають навіювання як елемент комунікації, що дозволяє одержати мимовільну відповідь, адресовану несвідомій частини психіки сугеренда [3]. М.Д. Япко також пише, що при комунікації сугестора й сугеренда *«навіювання навмисно формулюються так, щоб передати несвідомому клієнта певну інформацію, коли його свідомість зайнята чимось іншим. Розуміння розходжень між свідомістю й несвідомим мають безпосередній зв'язок з формулюванням успішних формул навіювання»* [25, с. 48].

Для забезпечення ефективності сугестивного впливу на несвідому сферу психіки сугеренда необхідне підвищення сугестивності як ситуативного психічного стану, що формується на основі механізму дисоціації свідомої й несвідомої сфер його психіки. При цьому ми поділяємо точку зору Л.І. Анциферовій, яка визначає психологічні механізми як «особистісні, що закріпилися в психологічній організації, функціональні способи її перетворення, у результаті чого з'являються різні новоутворення, підвищується або знижується рівень організованості особистісної системи, змінюється режим її функціонування» [2, с. 8].

Розглянемо деякі визначення психічної дисоціації. М.Д. Япко відзначає: «Дисоціація означає здатність до розділу елементів досвіду, що дає можливим селективну відповідь» [26, с. 65]. С. Гіліген пише: «Дисоціація може бути визначена як психічний процес, при якому системи ідей відокремлюються від нормальної особистості й функціонують незалежно від неї» [5, с. 48]. «Дисоціація, - уточнює Р. Уотерфілд, - це відділення одних підсистем від інших і від центральної контролюючої системи» [21, с. 369]. Розвиваючи дане положення, М.М. Гордєєв відзначає: «Цілком можливо, що феномен дисоціації впритул пов'язаний з ідеями частин особистості або навіть особистості усередині людини, які заховані в несвідомому» [7, с. 118]. У ряді випадків дисоціація може бути розцінена як звертання до досвіду колективного несвідомого й трансперсональному досвіду [9], [24].

Отже, у психіці представлені когнітивні системи, якими у нормальних умовах керує центральна структура контролю. При дисоціації ці, звичайно об'єднані підсистеми, розділяються в різному ступені. Цей поділ приводить до того, що зазначені підсистеми стають здатними до незалежної, багаторівневої реакції на навіювання сугестора.

Свідомість і несвідоме психічне також можна до певного ступеня розділити (дисоціювати) і використовувати як взаємозалежні, так і незалежні підсистеми. При дисоціації свідомості й несвідомого психічного «...свідомі процеси ... відходять на другий план, дозволяючи, тим самим, несвідомим

процесам продукувати значущий трансформаційний внутрішній досвід» [5, с. 40]. Важливо також підкреслити, що «...несвідоме може функціонувати незалежно від свідомих процесів (це називається дисоціативною обробкою інформації) і здатне на глибинні трансформаційні зміни» [5, с. 40].

Характеризуючи психічну дисоціацію свідомої й підсвідомої сфер в умовах сугестії, В.М. Бехтерев пише, що «крім активного сприйняття багато чого з навколишнього світу ми сприймаємо пасивно, без усякої участі нашого «я», коли увага наша чим-небудь зайнята, наприклад, при зосередженні на якій-небудь думці, або коли увага наша, внаслідок тих або інших причин, ослаблена, як це спостерігається, наприклад, у стані неуважності» [4, с. 18-19]. У цьому випадку, як відзначає автор, предмет сприйняття проникає в підсвідому сферу. К.І. Платонов указує, що «основною фізіологічною умовою сугестивності є зниження тону кори великих півкуль і легко виникаюча при цьому функціональна розчленованість коркової діяльності» [15, с. 32]. В.М. Куліков також відзначає, що «механізм зміни сугестивності полягає у функціональній «інтеграції – дезінтеграції» психічних явищ. Так, у міру ослаблення й порушення зв'язків між психічними явищами відбувається функціональне відокремлення процесів прийняття змісту, який навіюється (змісту процесів сприйняття й запам'ятовування), що веде до зниження ступеня критичності людини відносно зовнішніх впливів» [13, с. 167].

Таким чином, при дисоціації свідомості й несвідомого останнє може виконувати розумну, творчу й автономну активність замість свідомості, тому що дисоціація «дозволяє одержати більш безпосередній доступ до несвідомих резервів, які приховує свідомість клієнта, і дає більш глибоке знання про внутрішнє функціонування особистості» [25, с. 63].

Розглянемо основні психологічні ефекти при депотенціалізації свідомості сугеренда в умовах дисоціації його свідомої й несвідомої сфер психіки.

При депотенціалізації свідомості й зниженні функціональної активності лівої півкулі відбувається «подача інформації, яка сприймається без критичної оцінки і яка здійснює вплив на течію нервово-психічних і соматичних процесів» [17, с. 75]. Г.М. Андрєєва також відзначає: «Передбачається, що людина, що приймає інформацію, у випадку навіювання не здатна на її критичну оцінку. Природно, що в різних ситуаціях і для різних груп людей міра неаргументованості, що допускає некритичне прийняття інформації, стає досить різною» [1, с. 161]. Б.В. Михайлов, О.І. Сердюк, В.О. Федосєєв показали, що реалізація навіювання можлива тільки при певних психофізіологічних умовах, у стані зниженого рівня усвідомленості, що є фундаментальною умовою ефективності навіювання. Тому при використанні різних психотехнічних прийомів навіювання ступінь зниження усвідомленості буде неоднаковою, реалізуючись по-різному в базисних станах пильнування, гіпнозу, медикаментозного або природного сну [14].

В.М. Бехтерев одним з перших указав на відсутність рефлексії в процесах сугестії при зниженні критичності сугеренда. Автор писав: «Проникаючи у свідомість без активної участі «я» суб'єкта, навіювання залишається поза сферою особистої свідомості, завдяки чому й всі подальші його наслідки відбуваються поза контролем «я» і без відповідної затримки» [4, с. 21]. Т.В. Чернігівська, аналізуючи рефлексію як психологічну основу критичності свідомості в умовах комунікації суб'єктів, також відзначає, що рефлексія є функцією винятково лівопівкульних структур мозку. Здатність виділити себе, як фігуру із фону, цілком забезпечується структурами лівої півкулі. Тому зниження функціональної активності лівої півкулі, що забезпечує рефлексію, і веде до зниження критичності суб'єкта [22].

Таким чином, депотенціалізація свідомості й зниження функціональної активності лівої півкулі мозку в умовах дисоціації свідомої й несвідомої сфер психіки сугеренда актуалізує наступні регресивні явища: зниження рівня орієнтовних дій суб'єкта психічної діяльності; регресію рефлексії; регресію

логічного мислення; регресію довільної уваги; зниження свідомого контролю відносно сприйнятої інформації. В остаточному підсумку, такі внутрішні зміни в режимі функціонування психіки сугеренда й приводять до появи в нього некритичності при сприйнятті, оцінці й переробці інформації, що надходить від сугестора. Тому інтегральним психологічним ефектом при депотенціалізації свідомості на основі зниження функціональної активності лівої півкулі мозку сугеренда виступає як зниження в нього критичності, так і підвищення його співробітництва із сугестором у процесі комунікації.

Розглянемо основні психологічні ефекти при актуалізації несвідомого психічного суггеренда в умовах дисоціації його свідомості й несвідомого.

В.В. Кондрашов відзначає, що при домінуванні лівої півкулі «результати розумової діяльності можуть бути усвідомлені й висловлені. Коли домінує права, розумовий процес не може бути усвідомлений і переведений у мовний процес» [12, с. 93]. Автор довів також наступне: «Для формування активної установки на сугестивність необхідно створити всі умови, щоб розкріпачити й підвищити активність правої півкулі й створити умови для гальмування лівої півкулі» [12, с. 95].

М.Д. Япко підкреслює: «Що являє собою сприйнятливість до навіювання? Це готовність до прийняття нових ідей та інформації, а також реакції на них» [25, с.42]. Автор підкреслює, що в стані дисоціації свідомості й несвідомого психічного «несвідоме здатно обробляти інформацію більш символічно й метафорично, ніж свідомість. У той час як свідомість зайнята раціональним аналізом слів, реєструючи наслідки їхнього впливу, несвідоме відповідає за суб'єктивні значення» [25, с. 49]. Слід підкреслити, що автор трактує «свідоме» і «несвідоме» як психічні функції, що відносяться до різних півкуль мозку [25, с. 50].

В.С. Ротенберг відзначає, що мозок улаштований таким чином, що при потраплянні інформації в праву півкулю поведінкова реакція людини може бути адекватною, але вона не може пояснити причини своєї поведінки, так

само як і не може нічого сказати про саму інформацію, тобто не усвідомлює її [18, с. 77].

Таким чином, актуалізація несвідомого психічного й посилення функціональної активності правої півкулі мозку в умовах дисоціації свідомої й несвідомої сфер психіки сугеренда актуалізує наступні регресивні явища: підвищену ідеодинамічність (здатність перетворення ідей у дії); ідеопластичність (підвищену психофізіологічну реактивність); перехід на почуттєвий спосіб переробки інформації, що дозволяє встановити більш глибокі зв'язки як із власними психологічними ресурсами, так і з поточною реальністю [5, с. 40-41, с. 64-65]. В остаточному підсумку, такі внутрішні зміни в режимі функціонування психіки сугеренда й приводять до появи відносин співробітництва між сугестором і сугерендом. При цьому співробітництво проявляється при спілкуванні у формі піддатливості при засвоєнні й реалізації чужих ідей, готовності експериментувати з внутрішніми психічними феноменами, всебічному впливі засвоєних ідей на діяльність, поведінку й спілкування сугеренда. Тому інтегральним психологічним ефектом при актуалізації несвідомого психічного на базі посилення функціональної активності правої півкулі мозку сугеренда виступає як підвищення в нього сприйнятливості до навіювання на основі обмеженого в часі стану внутрішньої пластичності психіки, так і підвищення його співробітництва із сугестором.

Висновки. Проведений вище аналіз дає можливість розглядати дисоціацію свідомої й несвідомої сфер психіки в якості базового психологічного механізму підвищення сугестивності сугеренда. Це пов'язане з тим, що саме актуалізація психологічного механізму дисоціації свідомості й несвідомого психічного, з одного боку, депотенціалізує свідомість і знижує критичність сугеренда, а з другого боку - актуалізує в нього несвідоме психічне й підвищує його сприйнятливості до навіювання. Це й робить, в остаточному підсумку, психіку сугеренда підвищено сприйнятною до різних аспектів цілеспрямованого впливу сугестора.

ЛИТЕРАТУРА

1. Андреева Г.М. Социальная психология: Учебник. – 2-е изд., доп. и перераб. – М.: Изд-во МГУ, 1998. - 432 с.
2. Анцыферова Л.И. К психологии личности как развивающейся системы // Психология формирования и развития личности. – М.: МГУ, 1981. – С. 3-18.
3. Беккио Ж., Жюслен Ш. Новый гипноз: Практическое руководство / Пер. с франц. М.Р. Гинзбурга. - М.: Независимая фирма «Класс», 1997. - 160 с.
4. Бехтерев В.М. Внушение и его роль в общественной жизни. – СПб.: Питер, 2001. – 256 с.
5. С. Гиллиген, Терапевтические трансы: Руководство по эриксоновской гипнотерапии / Пер. с англ. А.Д. Иорданского. – М.: Независимая фирма «Класс», 1997. – 416 с.
6. Гипнотерапия / Под ред. М. Хипа, У. Драйдена. – СПб.: Питер, 2001. – 352 с.
7. Гордеев М.Н. Классический и эриксоновский гипноз: Практическое руководство. – М.: Изд-во Института психотерапии, 2001. - 240 с.
8. Гримак Л.П. Тайны гипноза. Современный взгляд. - СПб.: Питер, 2004. - 304 с.
9. Гроф С. Путешествие в поисках себя. - М.: Изд-во Трансперсон. ин-та, 1994. - 338 с.
10. Евтушенко В.Г. Энциклопедия гипнотических техник. - М.: Издательство Института психотерапии, 2005. - 400 с.
11. Иванов В.В. Общепсихологические механизмы внушаемости при различных формах суггестивного воздействия // Вестник гипнологии и психиатрии. – СПб., - 1992. - № 2. - С. 70 - 72.
12. Кондрашов В.В. Все о гипнозе. – Ростов-на-Дону: Изд-во «Феникс», 1998. – 384 с.

13. Куликов Н.В. Прикладное исследование социально-психологического воздействия // Прикладные проблемы социальной психологии. - М.: Наука, 1983. - С. 158 - 172.
14. Михайлов Б.В., Сердюк А.И., Федосеев В.А. Психотерапия в общесоматической медицине: Клиническое руководство / Под общ. ред. Б.В. Михайлова. — Харьков: Прапор, 2002. - 128 с.
15. Платонов К.И. Слово как физиологический и лечебный фактор. - 3-е изд., испр. и доп. – М.: Медгиз, 1962. – 532 с.
16. Психология. Словарь / Под общ. ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Политиздат, 1990. – 494 с.
17. Психотерапевтическая энциклопедия / Под общ. ред. Б.Д. Карвасарского. – СПб.: Питер Ком, 1998. – 752 с.
18. Ротенберг В.С. Сновидения, гипноз и деятельность мозга. М.: ООО «Центр гуманитарной литературы «РОН», 2001. – 256 с.
19. Слободяник А.П. Психотерапия, внушение, гипноз. - 4-е изд., испр. и доп. – Киев: Здоров'я, 1983. – 376 с.
20. Таппервайн К. Высшая школа гипноза. Гипноз – Самогипноз. Практическое руководство для всех. - Р-н-Д.: Изд-во «Феникс», 1997. 464 с.
21. Уотерфилд Р. Гипноз. Скрытые глубины: История открытия и применения / Пер. с англ. М. Андреевой. – М.: АСТ: АСТ Москва: Хранитель, 2006. – 477 с.
22. Черниговская Т.В. В своём ли мы имени? // Альманах «Канун». - вып. 2.: «Чужое имя». - СПб, 2001. - С. 246 – 260.
23. Шерток Л. Гипноз. – М.: Медицина, 1992. – 224 с.
24. Юнг К. Г. Проблемы души нашего времени.- М.: Прогресс, 1994. - 336 с.
25. Япко М.Д. Введение в гипноз: Практическое руководство: Методическое пособие для слушателей курса «Психотерапия». – М.: Изд-во «Центр психологической культуры», 2002. – 191 с.

26. Япко М.Д. Гипноз для психотерапии депрессий: Методические рекомендации для слушателей курса «НЛП и эриксоновский гипноз». – М.: Изд-во «Центр психологической культуры», 2002. – 248 с.

В данной статье автор рассматривает диссоциацию сознания и бессознательного в качестве базового психологического механизма повышения внушаемости суггеренда. Диссоциация сознания и бессознательного, с одной стороны, депотенциализирует сознание, а с другой - актуализирует бессознательное психическое, что и является фундаментальным условием повышения восприимчивости суггеренда к информационным воздействиям суггестора в процессе коммуникации.